

Drugie domy we współczesnej wsi francuskiej

Eleonora Gonda-Soroczyńska

Second Houses
in a Modern
French Village

Wstęp

Introduction

Przeprowadzona na początku 2001 roku wśród dwóch tysięcy osób powyżej 18 roku życia ankieta „Francuzi i obszar wiejski”¹ wykazała, iż Francuzi bardzo różnie patrzą na ich rodzimą wieś, na problemy wsi. Aż 27 % osób twierdzi, że obszary wiejskie mają prawdziwą siłę przyciągania, że pragnęliby zamieszkiwać na małej wsi, najchętniej nad brzegiem morza albo w górach. Tylko 8% osób mieszkających na wsi chciałoby mieszkać w mieście. Duże zainteresowanie wsią wykazują osoby o wysokich dochodach i długim stażu pracy, które chętnie zmieniąby dotychczasowe miejsce zamieszkania. Ludzie ci na wsi przede wszystkim dostrzegają zalety otoczenia, odrębność, jakość środowiska, piękny, naturalny krajobraz, ciszę, spokój, inne możliwości wypoczynku niż w mieście. Jest też we Francji sporo ludzi, którzy zamieszkują jednocześnie kilka miejsc, zwłaszcza ze względu na wykonywaną pracę, rzadziej z powodów rekreacyjnych czy wypoczynkowych. W różnych regionach kraju sytuacja pod tym względem różnie się przedstawia. Zazwyczaj mieszkanie będące miejscem stałego pobytu (*résidence principale*) zamieszkuje cała rodzina. Pozostałe miejsca zamieszkania (*résidence secondaire* – w dokładnym tłumaczeniu „drugi dom”) znajdują się przede wszystkim w miejscowo-

ściach miejsc pracy poszczególnych członków rodziny (także we wsiach). Podobnie jak w innych krajach występuje we Francji stopniowe zmniejszanie czasu pracy, a tym samym wydłużenie dni wolnych od pracy, rozwój mechanizacji, możliwości zastąpienia kilku osób jedną, rozwój ekonomii niezależny od przestrzeni. Wszystko to powoduje zmiany warunków pracy, warunków życia. We Francji, spotyka się coraz więcej wsi o charakterze typowo mieszkalnym, o czym świadczą dane statystyczne. Otóż 60% domów na wsi „*résidences secondaires*” stanowią drugie domy, drugie mieszkania, w których zamożniejsi Francuzi spędzają wakacje i weekendy. Według notowań w latach 1990-1999, ich liczba wzrosła o 7,5%. Około 36% Francuzów długie wiosenne weekendy spędza w swoich rezydencjach letniskowych. Prawdopodobnie tendencje te będą się rozwijać i różnie przedstawia się ta problematyka w poszczególnych regionach kraju. Najczęściej intelektualiści posiadają więcej niż jeden dom, rzadziej pracownicy fizyczni. Drugim mieszkaniem wylegitymować może się prawie co piąta osoba na stanowisku kierowniczym, natomiast na stanowisku fizycznym zaledwie co 30.

Francja, wieś Saint Remy-L'Honoré, wjazd
do gospodarstwa

France Saint Remy-L'Honoré village
entrance to the farm

Rozwój i typy historyczno- -genetyczne wsi francuskiej

Development and historical-
genetical types of French
village

Na rozwój osadnictwa wiejskiego we Francji podobnie jak w innych krajach Europy Zachodniej wpłynęły bezpośrednio takie czynniki jak: środowisko naturalne, uwarunkowania rozwoju historycznego, formy organizacji gospodarczej, społecznej itp. W wyniku wielowiekowych procesów historycznych do najstarszych form wsi francuskiej należy nieduża osada należąca do jednej rodziny ściśle związana z wielką własnością ziemską². W całej Francji wyróżnić można osadnictwo wiejskie skupione i rozproszone. Najstarszą formą osadnictwa skupionego jest typ wsi placowej tj. owalnica, wieś w kształcie wrzeciona – podłużnego elementu zwężającego się ku końcom, długości od 1/2 do 2 km, z niwowym układem gruntów, owalnym placem, stawem. Wokół placu zlokalizowane są zabudowania tworzące zamknięty pierścień z dwoma przejazdami. Ze względów obronnych przejazdy te zamykane były podczas ataku z zewnątrz. Stosunkowo popularnym typem wsi francuskiej jest okolnica – nieduża wieś o działkach zagro-

dowych ułożonych wachlarzowato, zazwyczaj wokół placu ze stawem lub studnią oraz wielodrożnica zbudowana na szkieletie kilku dróg o nieregularnym układzie z chaotyczną zabudową zwartą lub luźną. Wielodrożnice powstawały przede wszystkim na terenach bezleśnych i z dominantą funkcji targowych. Dość często spotykanym typem wsi zwłaszcza w południowej i wschodniej Francji jest ulicówka (przydrożnica) silnie uwarunkowana czynnikami fizjograficznymi z chaotycznym układem dróg bocznych. Ulicówki sytuowane były w środku obszaru uprawianego. Często zakładały je opactwa (zwłaszcza na południu Francji). Nie trudno spotkać wsie typu gwiazdowego, które w rzucie przypominają swym kształtem gwiazdę i składają się zwłaszcza z gospodarstw dzierżawnych, usytuowanych wzdłuż dróg wiejskich, zbiegających się do centrum. Osadnictwo rozproszone występujące zwłaszcza w Jürze, Flandrii to tzw. osadnictwo jed-

nodworcze, określane mianem tzw. wsi samotniczej. Wyodrębnić można dwa typy osadnictwa rozproszonego tj. rozproszenie pierwotne (na obszarach dotychczas nie zajętych) i rozproszenie wtórne. Najstarsze formy osadnictwa rozproszonego spotykamy w północno-zachodniej Francji. Są to tzw. „bocage” – zagrody wraz z małymi blokami pól wygradzonymi żywopłotami krzewiastymi lub z drzew liściastych (zwłaszcza Akwitania, środkowe Pireneje, Limousin, Normandia, Masyw Centralny). Duża mechanizacja rolnictwa przyczyniła się do stopniowej likwidacji tychże żywopłotów. Osadnictwo rozproszone występujące w dwojakiej formie to oddalone od siebie, izolowane, zazwyczaj gospodarstwa dzierżawne oraz rozproszone wioski typu rodzinnego składające się z kilku gospodarstw rodzinnych (Prowansja, Masyw Centralny). Najczęstszym typem wsi francuskiej obejmującym zarówno wioski jak i gospodarstwa dzierżawne jest typ mieszany. Roz-

Francja, wieś Saint Remy-L'Honoré, kościół katolicki

France Saint Remy-L'Honoré village, Catholic church

wój osadnictwa we Francji miał ścisły związek ze stosunkami własności oraz z mniej lub bardziej sprzyjającymi warunkami środowiska geograficznego. Najstarsze osadnictwo wiejskie skupione było zwłaszcza wokół dworów szlacheckich (rezydencji). Zagrody posiadały określoną wielkość (zazwyczaj były duże), określony rodzaj zabudowy, charakterystyczny typ ogrodzenia. Ten rodzaj osadnictwa wiejskiego obserwujemy zwłaszcza w środkowej i zachodniej Francji (Wandea, Bretania). W wyniku ruchów społecznych, rewolucji następował wykup gruntów, parcelacja, przejmowanie gruntów przez mieszczan, różne instytucje, osoby spoza rolnictwa. Następowaly zmiany w stosunkach własnościowych. Pojawił się nowy typ gospodarki, dotychczas nieznan, oparty na zasadzie dzierżawy. To właśnie on przyczynił się do zmian w charakterze osadnictwa we Francji. Transformacja osadnictwa wiejskiego była tak duża, iż spowodowała ona wykształcenie się dwóch typów krajobrazu rolniczego we Francji :

otwartego i zamkniętego. Pierwszy typ (openfields) to otwarte, szerokie przestrzenie bez zaznaczonych granic upraw (zwłaszcza w południowo-wschodniej Francji, części Normandii do środkowej Loary). Krajobraz zamknięty posiada różne formy grodzienia gruntów np. mury, murki z kamienia, murki z cegły, żywopłoty krzewiaste, żywopłoty z drzew liściastych itp. Krajobraz ten obserwujemy zwłaszcza w Prowansji, na Korsyce.

Emigracja Francuzów ze wsi do miast i ich powroty

French emigration from villages to cities and their return

W latach 1872 i 1931 we Francji bardzo pręźnie rozwijały się miasta. Następował w nich intensywny wzrost zaludnienia. Jednocześnie obserwowało się upadek wsi, ma-

sowe wyjazdy mieszkańców ze wsi za pracą, które powodowały ich wyludnienie. Wzrost emigracji z terenów wiejskich nazywany był wiejskim exodusem (*exode rural*). To właśnie on osłabił populację wiejską. W skali kraju przeciętnie ok. 125 tysięcy osób rocznie opuszczało swoje miejsce zamieszkania na wsi. Szczególnie wyjątkowymi regionami były regiony górskie: południowy Masyw Centralny i Alpy południowe. Tam doszło do największego wyludnienia. Aktualnie sytuacja ulega powolnej zmianie. Obserwuje się wzrost ludności na niektórych terenach wiejskich. Powody tego stanu są różne. Mimo, że Francuzi z przyczyn najczęściej ekonomicznych poddają się urbanizacji, to zwłaszcza ostatnio obserwuje się ich powrót na wieś. Tu budują drugi nowy dom pełniący wyłącznie funkcję mieszkalną. Często adaptują opuszczone zagrody na cele mieszkalne lub mieszkalno-usługowe. Istotną rolę odgrywają także przyzwyczajenia Francuzów. Znaczącą rolę odgrywa dzieciństwo i młodość spędzona na wsi.

Mimo, iż Francja utożsamiana jest z krajem rolniczym to według przeprowadzonych ankiet zaledwie 10% Francuzów kojarzy wieś z tradycyjnym rolnictwem. Na 36 500 gmin ogółem, 31 200 to wsie. Ponad 10 000 wsi liczy zaledwie 200-500 mieszkańców. Ludność wiejska zajmująca się rolnictwem w dosłownym tego słowa znaczeniu jest szczególnie liczna na zachodzie Francji. Przez ostatnie dziesięciolecia

zwłaszcza ludzie młodzi opuszczali wsie. Większość wsi francuskich była wyludniona. Ludność, która zdecydowała się na pozostanie na wsi, to ludzie coraz starsi. Trwający od wielu lat kryzys ekonomiczny wsi, proces niszczenia zaniedbanej zabudowy i infrastruktury stawiał i stawia wysokie wyzwania zwłaszcza dla samorządów gminnych z zakresu odnowy wsi. Mają one wielkie pole do działania w stworzeniu warunków, które sprowokowałyby powrót ludzi na wieś. Już i tak aktualnie obserwuje się narodziny nowej tendencji powrotu do korzeni. Bardzo popularne jest hasło «*vivre au pays*». Promuje ono życie w małych miejscowościach. Eksponuje istotę bliskości relacji międzyludzkich. Zwłaszcza ostatnio bardzo popularna stała się migracja emerytów po zakończeniu aktywności zawodowej powracających do miejsca urodzenia. W ostatnich kilkunastu latach migracja wiejska w kierunku miasta uległa znacznemu zmniejszeniu na korzyść kierunku przeciwnego. Dzięki temu zjawisku demografia wsi ulega zmianie. Jednakże na obszarach wiejskich nadal istnieją problemy ekonomiczne i problemy zatrudnienia. Obserwuje się nadal spadek znaczenia rolnictwa, konkurencję w sektorze usług nie typowo rolniczych. Wyjątek stanowią np. tradycyjne wsie przemysłowe w Jurze, Choletais, Vimeu, Dolinie Rodanu, Alzacji i tam obserwuje się wzrost produkcji i wzrost populacji.

Francja, wieś Saint Remy-L'Honoré,
budynek mieszkalny w centrum wsi
w pobliżu skrzyżowania

France Saint Remy-L'Honoré village, a
house in the centre of the village in the
neighbourhood of the junction

Odnowa wsi francuskiej

French village renewal

Aktualnie, podobnie jak w innych krajach unijnych również we Francji realizowane są liczne projekty mające na celu odnowę wsi francuskiej. Są to projekty prowadzące przede wszystkim do renowacji zabudowy i infrastruktury, ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju turystyki. Celem tych projektów są również działania mające za zadanie ograniczenie ingerencji w miejscowy pejzaż, działania związane z ochroną krajobrazu. Powstają na wsi francuskiej wiejskie muzea. Dobrym i ciekawym przykładem odnowy wsi może być Lourmarin, a w niej hotel w Saint Arcons d'Allier, zbudowany w znakomicie odrestaurowanej, wcześniej prawie całkowicie opuszczonej wsi.

Stopniowy wzrost zaludnienia na obszarach wiejskich obserwuje się już od 1990 roku. Widoczna jest przemiana społeczeństwa, przemiana spojrzenia na sposób życia. Przeprowadzona w 2001 roku ankieta wśród 2000 osób mieszkających w mieście wykazała, że wieś jest ich idealnym miejscem nie tylko w celach wypoczynku, ale i zamieszkania. Współcześnie ludzie nie tak boleśnie odczuwają odległości między miejscem zamieszkania i pracy, jak to bywało wcześniej. Na ten stan wpłynął zwłaszcza rozwój motoryzacji, budowa nowych dróg, rozbudowa i modernizacja istniejących, rozwój nowych środków komunikacji społecznej, telefonu komórkowego, internetu. Nie tak odczuwalne są korzyści wypływające z mieszkania w mieście. Bardziej dostrzegalne są zalety i walory wsi, zwłaszcza przez osoby mieszkające w mieście.

Francja, wieś Saint Remy-L'Honoré, budynek mieszkalny przy wyjeździe ze wsi

France Saint Remy-L'Honoré village, a house situated on the way out of the village

Odnowa obszarów wiejskich zdaniem sporej części Francuzów polegać winna przede wszystkim na operacjach mających na celu scalanie gruntów, ich użyźnianie, nawadnianie, modernizację upraw, rozwój turystyki i rekreacji itp. Działania te, ich zdaniem w wystarczającym stopniu powodować mają korzystne przekształcenia wsi francuskiej.

Poważnym problemem współczesnej wsi francuskiej jest starzenie się jej ludności. Wielką korzyścią natomiast była i jest imigracja osób na emeryturze na obszary wiejskie. Spowodowała ona w ubiegłym dziesięcioleciu m.in. ich zaludnienie. Niestety jest bardzo selektywna (zwłaszcza dotyczy osób powyżej 60 roku życia) i jest niezbyt wysoka. Zależałoby bardziej na emigracji z miast ludzi młodych, aktywnych zawodowo. Przyczyną aktualnej migracji ludności miejskiej na wieś jest także przeludnienie miast, wysokie

ceny mieszkań w mieście pozwalające na kupno lub najem niewielkiego mieszkania. Problem ten istotny jest zwłaszcza w przypadku rodzin wielodzietnych.

Przekształcenie funkcji i obrazu wsi francuskiej (reurbanizacja)

Transformation of function and image of French villages (re-urbanization)

W wyniku migracji ludności miejskiej na wieś dochodzi do przekształcania funkcji i obrazu wsi (reurbanizacji). Powoduje ona, iż od kilkunastu lat, na wsi francuskiej spotyka się coraz mniej typowych zabudowań zagrodowych. Młodzi ludzie nie chcą zajmować się tradycyjnym nierentownym rolnictwem. Liczba

budynków rolnych, które zostały przekształcone na budynki mieszkalne wzrosła w przeciągu ostatnich 10 lat o 165%. Do końca 2002 roku 2 000 000 mieszkańców miast, czyli około 4,2% populacji francuskiej świadomie osiedliło się na wsi³. Ten ruch migracyjny ostatnich kilku lat dotyczy w największym stopniu ludzi w wieku 25-34 lat a także rodzin z małymi dziećmi, dla których mieszkanie w mieście okazało się zbyt ciasne. Zapragnęli oni nabyć większy lokal mieszkalny. Oprócz młodych ludzi (pracujących w mieście), czy ludzi w wieku poprodukcyjnym, którzy osiedlają się na wsi i przekształcają stare budynki gospodarcze na budynki mieszkalne, widoczny jest też napływ cudzoziemców, głównie Anglików, którzy w ostatnich latach nagminnie kupują nieruchomości we Francji (często to również ich tzw. drugi dom). Inwestują oni najczęściej w regionie Dordonii, której krajobraz przypomina im mityczną, zieloną „Merry England”. Mimo, iż większość zainteresowana jest przede wszystkim kupnem starych zabudowań do odnowy, to można zaobserwować również zupełnie nowe budynki jednorodzinne, najczęściej niewysokie, z dużymi ogrodami, nowoczesnym wyposażeniem i pełnym komfortem, wyglądem i standardem nie odbiegające od tych w mieście. Aktualnie, zwłaszcza w ostatnich latach notuje się znaczny wzrost cen nieruchomości na wsiach tj. 41% w przeciągu ostatnich 6 lat. Trzeba więc liczyć minimum 130 000 euro,

aby nabyć lokal mieszkalny na wsi. Prognozy przewidują, iż wzrost ludności powracającej na wieś w ciągu następnych piętnastu lat powinien stanowić jedną trzecią społeczeństwa francuskiego. Jednak są one niepewne, zwłaszcza z powodu zmieniających się zachowań osób w starszym wieku, ich możliwości finansowych, istnienie placówek zdrowia i wypoczynku oraz zachowania i przyzwyczajenia Francuzów. Istnieje także duże prawdopodobieństwo rozwoju na francuskiej wsi dwu i multi-rezydencji.

Forma i krajobraz wsi francuskich

Form and landscape of French villages

Istotnym elementem jest forma i krajobraz poszczególnych wsi francuskich. Są one różne dla poszczególnych regionów. Wizerunek zewnętrzny każdej wsi, na przykład pod kątem zabudowy, materiałów budowlanych z których wykonane są budynki, specjalizacji rolniczej jest bardzo zróżnicowany. Np. wieś burgundzka charakteryzuje się wysokimi, kamiennymi budynkami usytuowanymi na farmach, rozproszonymi między wielkimi winnicami. Burgundia słynna jest bowiem z wysokiej jakości win. Zupełnym przeciwieństwem jest skromna Lotaryngia, w której wsie nazywa się wiejskimi ulicami (villages-rue). Ich zabudowa

usytuowana jest wzdłuż jednej drogi. Budynki mieszkalne są najczęściej jednopiętrowe. Każdy region charakteryzuje się odmiennymi problemami z zakresu usług, komunikacji, dziedzictwa kulturowego. Ze względu na krajobraz, charakter czy architekturę, wieś francuska zasadniczo różni się od typowej wsi polskiej. Obok typowych działek zagrodowych, działek domów jednorodzinnych istnieją także całe posiadłości oraz zamki należące od pokoleń do francuskich rodzin arystokratycznych. Jeśli chodzi o typowe aktywne gospodarstwa rolne, to one oczywiście w dalszym ciągu istnieją (choć w mniejszym stopniu) i składają się, jak w Polsce, z budynku mieszkalnego i nieopodal położonych budynków gospodarczych.

Wieś francuska charakteryzuje się ogromnym bogactwem stylów, różnorodnością krajobrazów, zabudowy, rodzajów zieleni, rodzajów upraw. I tak np. dla Normandii charakterystyczne są rozległe ферmy, na których hoduje się bydło i produkuje sery oraz sady jabłkowe (z jabłek produkuje się CALVADOS czy CIDRE). Bretania słynie z pięknych budynków z granitu i z kamienia oraz z ogrodów z charakterystycznymi dla tego regionu hortensjami. W Bretanii spotyka się liczne sady jabłkowe (produkcja CIDRU). Charakterystyczne są też prowansalskie fasady domów o bardzo żywych kolorach i niezliczone pola lawendowe, niskie jasne budynki w stylu „śródziemnomorskim”, na południu

Francji palmy oraz sady, z których pochodzi większość owoców czy mur pruski typowych zabudowań w Alzacji. W regionach północnych (Normandia, Bretania) charakter wsi jest raczej rolniczy. W Szampanii czy popularnych regionach produkujących wina ciągną się niezliczone winnice, winiarnie i mniej lub bardziej rozległe posiadłości i zamki, w których wino rozlewane jest do butelek (charakter przemysłowy). W południowych okolicach nadmorskich (np. Bordeaux gdzie, nota bene produkowane jest też wino) i w pobliżu Lyonu charakter wsi jest typowo turystyczny.

Wieś, z której pochodzą zdjęcia nosi nazwę Saint-Remy L'Honoré, a powierzchnia jej wynosi 1015 hektarów. Położona jest w kantonie Montfort-l'Amaury. W 1999 roku wieś liczyła 1299 mieszkańców (dla porównania w 1990 r. – 1004 mieszk., w 1982 r. – 791 mieszk., w 1975 r. – 541 mieszk., w 1968 r. – 378 mieszk.). Dominuje w niej rolnictwo (4 ферmy), szkółkarstwo, działalność ogrodnicza, ekologiczna i biodynamiczna uprawa warzyw, usługi, działalność rzemieślnicza. Brak działalności przemysłowej⁴. We wsiach napotyka się typowe zagrody, ферmy, pojedyncze budynki mieszkalne z najczęściej zaadaptowanymi poddaszami w których zastosowano najnowszej generacji okna dachowe, budynki gospodarcze (stajnie, obory, stodoły z wrotami wzmocnionymi zastrzałami podobnymi do polskich) najczęściej już pokryte nową, zwykle

czerwoną dachówką, często służące także za garaże dla maszyn rolniczych i samochodów właścicieli, kościół zlokalizowany w centrum wsi, budynki gospodarcze zaadaptowane na restauracje, mieszkania, sklepiki. Podziwiamy wspaniałą pnącą się zielenią po budynkach mieszkalnych i gospodarczych, stare koła z wozów drabiniastych, jako element dekoracyjny elewacji zarówno budynków mieszkalnych jak i gospodarczych, przepiękne panoramy krajobrazowe. Na szczególną uwagę zasługuje zachowanie dotychczasowego wyglądu wsi, odrestaurowanie starych zniszczonych zębem czasu elewacji, umiejętne wkomponowanie najnowocześniejszych elementów, detali (np. okien, drzwi) w starą zabudowę. Dość charakterystyczne są zespolone stodoły, czy zespolone inne budynki gospodarcze (w trójki). Stan techniczny niektórych budynków wymaga natychmiastowego remontu czy renowacji. Są to najczęściej budynki w gospodarstwach opuszczonych. Na środku klasycznej zagrody wiejskiej znajduje się bardzo zadbane trawnik w kształcie koła, na którym stoi stare duże drzewo i różne elementy dekoracyjne (gazony, figurki gipsowe itp.). Budynki mieszkalne – stare parterowe, jedno- lub dwukondygnacyjne najczęściej mają okna z drewnianymi okiennicami malowanymi w różnych kolorach. Drogi, ulice we wsi oświetlone są stylowymi latarniami. Budynki w zwartej zabudowie przypominają zabudowę miejską. Ulice po obu stronach drogi często

z chodnikami, najczęściej z kostki brukowej. Spotkać też można (stosunkowo rzadko) bardzo zaniedbane części wsi posiadające wąski trakt komunikacyjny – drogę żużlową, żwirową czy szutrową. Odległość między budynkami po obu stronach drogi wynosi około 3,00 m. Nowo budowane domy to najczęściej typ polskich rezydencji parterowych z użytkowym poddaszem.

Podsumowanie

Summary

Ogólnie stan wsi francuskiej można określić jako dobry. Wieś francuska jest dynamiczna, zmodernizowana i wyposażona w pełną infrastrukturę. Bardzo dobry jest stan dróg i autostrad, dostęp do środków komunikacji, wszędzie istnieją wodociągi, kanalizacja, gaz, telefon. Coraz więcej mieszkańców wsi posiada komputer i ma stały dostęp do internetu. Niewielka jest różnica pomiędzy standardem życia na wsi a w mieście. Można powiedzieć, że mieszkańcy wsi przemieszczają się, konsumują i korzystają z usług i rozrywek, jakie oferują duże skupiska miejskie prawie w równym stopniu co mieszkańcy miast. Wieś francuska w przeważającym stopniu jest w większości zadbane, dobrze zmechanizowana i coraz bardziej „miejska”. Wieś typowo rolnicza w najbliższej przyszłości winna położyć szczególny nacisk na rozwój gospodarstw ekologicznych i bio-

dynamicznych. Do podstawowych argumentów, dla których Francuzi decydują się aktualnie na zamieszkanie na wsi są spokój, kontakt z naturą, mniejszy stopień zagrożeń aniżeli w mieście, a zarazem dostęp do wszystkiego co oferuje miasto, a także standard życia nie odbiegający od miejskiego.

Zdjęcia wykonała Małgorzata Talko-Daire.
Photographs by Małgorzata Talko-Daire.

Eleonora Gonda-Soroczyńska

Katedra Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Department of Rural Landscape Planning and Development
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

- ¹ Ankieta przeprowadzona przez ISPOS, styczeń 2001 r.
- ² Mauger G., Bruézière M., *Le français et la vie*, t. 1, Paris 1970.
- ³ Według ankiety ISPOS z marca 2003 r.
- ⁴ Źródło: Institut National de l'Audiovisuel (archiwa Radia i Telewizji).

Literatura

- Astroh M., 2001, *Architectural design as a cultural phenomenon* [w:] Dunin-Woyseth H. i Michl J. (red.), *Towards a disciplinary of the Making Professions*, Oslo School of Architecture, Oslo.
- Auby J. B., Périnet H., 1995, *Droit de l'urbanisme et de la construction*, Ed Montchrestien, Paris.

3. Borcz Z., 2003, *Architektura wsi*, Wyd. Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.
4. Budzich-Szukała U., 2004, *Rola Forum Aktywizacji Obszarów wiejskich w Procesie aktywizowania społeczności lokalnych* [w:] *Pomorski Program Odnowy Wsi, doświadczenia gmin w latach 2001-2003*, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, s. 244-245, Gdańsk.
5. Cassin I., 2002, *Plan local d'urbanisme*, Ed. Le Moniteur, Paris.
6. Chabanol D., 1998, Cohbrexue D. J., *Droit pratique de l'urbanisme*, Ed. Economica, Paris.
7. Drożdż-Szczybura M., 2005, *Poznać i czerpać z tradycji architektury – intuicyjnie* [w:] Zimowski L., Borowski K. (red.) *„Intuicja i architektura”*, Politechnika Poznańska, Poznań.
8. Francuskie opracowanie Ministerstwa Rolnictwa i Rybołówstwa i Instytucji Mission 2000 en France na temat wiejskiego dziedzictwa *Guide d'observation du patrimoine rurale*, 2000.
9. Gérard P., 2000, *Pratique du drat de l'urbanisme*, Ed. Eyrolles, Paris.
10. Idziak W., 2004, *O odnowie wsi*, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
11. „Kształtowanie nowej Europy”, 2000, Strategiczne cele na lata 2000-2005 – informacja Komisji Europejskiej dla Parlamentu Europejskiego, Rady UE, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów.
12. Larralde D., 1996, *De plan d'ocouparation des sols*, Ed. Dalloz, Paris.
13. Mauger G., Bruézière M., 1970, *Le français et la vie*, t. 1, Paris.
14. Niedźwiecka-Filipiak I., 2005, *Kreowanie wizerunku wsi w Programie Odnowy Wsi*, Przegląd Komunalny 7/2005 s. 44-47.
15. Olchownik-Adamowska L., Stettner-Stefańska B, Ławecki T., 2004, *Podróż po krajach Unii Europejskiej*, Świat Książki, Warszawa.
16. *Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich*, 2001, FAPA-MRiRW, Warszawa.
17. Skalski K., 2003, *Rewitalizacja a aktywizacja regionu*, Instytut Spraw Publicznych UJ, Kraków.
18. Skalski K., 2006, *Trudne drogi do programów rewitalizacji*, Forum Rewitalizacji, www.fr.org.pl.
19. Szawerda P., 2004, *Rola Europejskiej Wspólnoty Roboczej (ARGE) ds. Rozwoju Terenów Wiejskich i Odnowy Wsi w procesie odtwarzania charakteru wsi w Europie*, Pomorski Program Odnowy Wsi, s. 249-252, Gdańsk.
20. Wilczyński R., 2003, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Fundacja Fundusz Współpracy, program AGRO-INFO, Poznań.
21. Witkowska K., 2000, *Ewolucja przestrzeni francuskiej u progu XXI wieku*, Wyd. Arkady, Warszawa.
22. *Wykluczenie-rewitalizacja-spójność społeczna*, 2004, Międzynarodowe seminarium i warsztaty w Ustroniu, czerwiec 2004, seminaria szkoleniowe dla Służb Społecznych Województwa Śląskiego w latach 2003-2004 w ramach francusko-polskiego Programu szkolenia operatorów przekształceń miejskich, prowadzonego przez Forum Rewitalizacji wraz ze Stowarzyszeniem Francja-Polska dla Europy.